

Vojislav P. NIKČEVIĆ*

UDK 821.163(497.16)09

Izvorni naučni rad

MAŽURANIĆ I NJEGOŠ O CRNOJ GORI I CRNOGORCIMA

Kulturološki pristup

Na temelju cjelokupne uporedne i kompleksno sprovedene kritičarske analize Mažuranićeva i Njegoševa pjesničkog viđenja i predstavljanja Crne Gore i Crnogoraca sa stanovišta kulturološkog pristupa, dolazi se do saznanja da među njima u nekijem njihovim bitnjem pitanjima i odrednicama postoji absolutna saglasnost. Istovjetnost u pogledima dvojice pjesnika ponajviše se manifestuje u integralnome poimanju i oblikovanju teritorijalnoga jedinstva Crne Gore i etničkog zajedništva svih Crnogoraca, sagledanih u njihovijem istorijski nastalim granicama i etnogenezičkijem okvirima i genijalnom umjetničkom apologetskom markiraju višestoljetne odbrambene i oslobođilačke „borbe neprestane“ kao magistralnoga činioca što je iz jako individualizovanog crnogorskog naroda u dugo povijesnoj retrospektivi u posebnijem prirodnim i etnoistorijskijem okolnostima samoniklo i spontano oformila još u njihovo doba izrazito prepoznatljivu crnogorsku naciju, konstituisanu već u drugoj polovini XVIII stoljeća. U njihovijem vrhunskim impresivno i ekspresivno formulisanim poetološkim sintezama slobodni podlovčenski dio Crne Gore pa nominalno od turske vrhovne vlasti zavisni njezini predjeli u gradovima i ravnicaškijem regijama oko tijeh gradova pod turskom upravom te pobunjeni djelovi Crnogorskijeh Brda i severozapadni prostor Crne Gore današnjom granicom su otprilike odvojeni od turske Hercegovine.

Godine 1990. navršilo se sto godina od smrti Ivana Mažuranića (1841–1890), 1991. sto i četrdeset, 2001. sto i pedeset godina od smrti Petra II Petrovića Njegoša (1813–1851). Njih povezuje ne samo to što su bili savremenici hrvatskoga i crnogorskog naroda, nego još i to što se u osnovi njihovih glavnih djela kao najznačajnije inspirativno vrelo i umjetnička realizacija nalaze Crna Gora i Crnogorci. Osim toga, književna djela oba velika pisca u mnogome su posredovana određenijema literarnim izvorima zbog pripadnosti istome vremenu i uslijed korišćenja usmenoga stvaralaštva i oblikovanja Crne Gore i Crnogoraca kao zajedničkog predmeta. No, to nipošto ne znači da pored sličnosti među njima ne postoje i bitne razlike. Naprotiv, one su zaista prisutne u tolikoj mjeri da ih diferenciraju kao dva izrazito individualizovana pisca s dvije posebne poetike i estetike u okviru njihove pripadnosti hrvatskoj i crnogorskoj književnosti i kulturi.

Mažuranićev i Njegošev jubilej pružili su priliku da se o njihovu odnosu prema Crnoj Gori i Crnogorcima progovori na široj i uporednoj podlozi. Istina, i u dosadašnjoj ogromnoj literaturi o najvrednijemu književnome opusu prvoga i drugog pisca Mažuranićevu i Njegoševu pjesničko viđenje Crne Gore i Crnogoraca zauzima centralno mjesto. Među brojnijem istraživačima, ima i autora što su se posebno bavili Mažuranićevim odnosom prema njima u literarnoj ravni¹ i u svjetlosti arhivskijeh izvora.² U rečenoj literaturi bilo je riječi i o

* Vojislav P. Nikčević je bio redovni član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti CG

¹ Sav(ić) Marković Štedimlja, *Mažuranićeva Crna Gora, „Srž“*, Almanah nove Crne Gore, Podgorica, 1929, 63–64; Dr Vojislav Nikčević, *Mažuranić o Crnoj Gori i Crnogorcima*, Pobjeda, Titograd, 15. novembar 1986, 12.

vezama³ i razlikama⁴ između Njegoševa i Mažuranićeva književnog stvaralaštva u vezi s pitanjem autorstva *Smrt Smail-age Čengića*,⁵ o zakonitostima usmenoga narodnog stvaralaštva u njihovome pjesničkom izrazu,⁶ te o političkijem odnosima Ivana Mažuranića i njegove braće s Njegošem.⁷ I najzad, obrađeno je prisustvo Petra II Petrovića Njegoša u spjevu *Smrt Smail-age Čengića*.⁸

Iako su veze između Njegoša i Mažuranića svestrano proučavane, koliko mi je poznato, o njihovom viđenju Crne Gore i Crnogoraca na komparativnoj osnovi sa stanovišta kulturološkog pristupa u naučnjem disciplinama do sada uopšte nije bilo zbora. Štaviše, to se može kazati i za Mažuranićev pojedinačni odnos prema njima posmatran iz istog ugla. Međutijem, za razliku od njega, Njegošovo etničko poimanje Crne Gore i Crnogoraca u svjetlosti njegove šire spoznaje etnoloških odnosa u njegošologiji često je bilo predmetom naučnog poimanja. Zato će ti pogledi prvoga i drugog pisca u ovome radu biti sagledani i upoređeni zavisno od njihove dosadašnje istraženosti u literaturi.

Budući da Njegoš i Mažuranić predstavljaju genijalne pjesnike a njihova glavna literarna ostvarenja remek-djela izuzetne pjesničke ljepote i stvaralačke imaginacije, očevidno je da njihove etničke vizije Crne Gore i Crnogoraca pošeduju duboki beletristički smisao i karakter. Drugijem riječima, te vizije u njihovjem umjetničkim interpretacijama i sintezama poprimaju izrazito lični, subjektivni doživljajni pečat. A to znači da ne spadaju u sferu naučno shvaćenoga, što ce reći racionalnoga načina saznavanja pojava. No, i pored toga što Mažuranićevi i Njegoševi književni proizvodi pripadaju umjetnosti riječi, nijesu egzaktni, oni donose pune, literarne spoznaje o svijetu i životu, duboko proživljene i preolmljene kroz njihove tvoračke ličnosti, obogaćene inspiracijom i vrlo snažnom evokacijom. To su glavni razlozi koji utiču na to da su saznanja pisaca često nedosljedna, podložna promjenama, pa čak ponekad manje ili više i kontradiktorna. Ali su zato izuzetno životna.

Mažuranić o Crnoj Gori i Crnogorcima

Ivan Mažuranić je cijeli svoj spjev *Smrt Smail-age Čengića* (1846) posvetio Crnoj Gori i Crnogorcima. Već je utvrđeno da on u tome djelu, različito od mnogih svojih savremenika, na temelju kontrasta, tj. niza oprečnosti po moralu, ponašanju i različitom poimanju svijeta i života Crnogoraca i Turaka, iz koncepciskih i umjetničkih razloga odstupajući u velikoj mjeri od konkrenrijeh faktografskih činjenica, u vidu pet kompozicijskih segmenata spjeva (*Agovanje*, *Noćnik*, *Četa*, *Harač* i *Kob*)

² Anonim, Njegoš, *Mažuranić i Novica Cerović*, Narodno jedinstvo, br. 4, godina V, Sarajevo, 1922, 2; Marko Vujačić, *Jedan istoriski dokument*, Brazda, br. 3, godina IV, Sarajevo, 1951, 214–216; J(evto) Milović, *Cetinje i Mažuranićev spjev Smrt Smail-age Čengića*, Istoriski zapisi, knjiga VII, godina V, Cetinje, 1952, 175–176.

³ P. A. Lavrov, *Petr II Petrovič Něgoš, vladika černogorskij i ego literaturnaja djejatel'nost'*, Moskva, 1887.

⁴ S(avić) M. Štedimlija, *Neslaganje Njegoša i Mažuranića*, Letopis Matice srpske, Godina CV, Sveska 1–2, Novi Sad, 1931, 6–93.

⁵ Milorad Živančević, *Ivan Mažuranić*, Rad JAZU, knjiga 333, Zagreb, 1963.

⁶ Tvrtko Čubelić, *Zakonitosti usmenog narodnog stvaralaštva u poetskom izrazu Ivana Mažuranića i Petra Petrovića Njegoša*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 7, Zagreb, 1965, 71–84.

⁷ Dr Ljubomir Durković-Jakšić, *O vezi braće Mažuranić s Njegošem*, Istoriski zapisi, sveska 7–9, knjiga VII, godina IV, Cetinje, 1951, 353–359.

⁸ R(isto) Kovijanić, *Njegoš u Mažuranićevu spevu*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, sv. 34, knj. XXII, Beograd, 1956, 273–281.

uzročnoposljedično i veoma koherentno povezanih, daje najreljefniju integralnu sliku i najdublju moguću spoznaju o Crnoj Gori i Crnogorcima, uhvaćene u njihovijem suštinskim povijesnjem narodnosnim i nacionalnijem koordinatama i egzistencijalnijem odnosima. Konkretno, u poetskijem vizijama i neponovljivim umjetničkijem sintezama epa neodoljivom snagom iz nečuvenih patnji i carstva zla postepeno izrastaju i defiluju Crnogorci iz istočnog i severozapadnog dijela Crne Gore (Brda i tzv. „Crnogorske Hercegovine“) kao mučenici, vitezovi i zatočnici slobode koji, u tajnom suodnosu s Njegošem na Cetinju, kao njihovijem stvarnim gospodarem u centru slobodnog dijela zemlje i države odakle se koordinira odbrambenom i oslobođilačkom borbom svih Crnogoraca, naposljetku trijumfaju kao pobjednici dobra nad zlom. U tome se sastoji ideološki i filozofski smisao spjeva.⁹

Ovo je Mažuranićeva globalna kulturološka okvirna slika Crne Gore i Crnogoraca u *Smrti Smail-age Čengića*. Kao takva, ona ovde zahtijeva još konkretniju reintegraciju u tome spjevu. Pjesnikova predstava o kojoj je riječ utoliko je značajnija što čak i danas postoji veliki broj proučavalaca koji pod Crnom Gorom i Crnogorcima njegova vremena podrazumijevaju samo slobodni dio zemlje što se nalazio u sastavu Njegoševe, od strane onovremenijeh velikih sila još uvijek nepriznate, države i njezine stanovnike. A preostali djelovi, de jure u okviru Turske Carevine, a de facto često pobunjeni i nepokorni, u kojijema se takođe odvija radnja spjeva, nijesu im ništa drugo do „Istočna (Crnogorska) Hercegovina“ i Brda kao od Crne Gore odvojene teritorije, odnosno njihovi „srpski“ žitelji „Hercegovci“ i Brđani kao samostalni, od Crnogoraca drukčiji etnikumi.¹⁰ Pogledajmo sada u kakvome se odnosu prema njima nalazi Mažuranićeva upotreba etnološkijeh pojmove kategorijalne naravi u istome spjevu, tj. kojima se i kakvijem atribucijama služi za njihovo imenovanje i predstavljanje.

Najprije valja ukazati na obim i karakter javljanja geonima *Crna Gora* u *Smrti Smail-age Čengića*. Njegov prvi pomen srijeće se na samome početku drugoga dijela –*Noćnik* u sljedećemu kontekstu spjeva:

„Sunce zađe, a mjesec izađe.
Tko se vere uz klance niz klance
Ter se krade k onoj Crnoj Gori.“¹¹

Odgovor na postavljeno pitanje u trećemu navedenom stihu pruža sam pjesnik opet u stihovima *Noćnika* što slijede s još dva puta ponovljenjem imenom *Crna Gora* kao zemljom kojom se kradom kreće noćni putnik (noćnik):

„Nit je hajduk, nit uhoda turska,
Već Novica, Čengića kavazu;

⁹ Dr Vojislav Nikčević, *Mažuranić o Crnoj Gori i Crnogorcima*, Pobjeda, Titograd, 15. novembar 1986, 12. R. Kovijanić s pravom kaže: „Mažuraniću je, vrlo verovatno, da četa nije podignuta sa Cetinja. Ali sa Cetinja idu Njegoševe poslanice, sa Cetinja potiče glavna odluka za presudnu akciju, kojoj daje moć i polet vladika, preko svojih odabranih ratnika. Po zamisli pjesnikovoj, četa je oličenje izvrsne akcije. Otuda je Cetinje njeno ishodište“ (*cit. djelo*, 272). Kovijanić s razlogom u zaključku još sažima i ovo: „Znači, Njegoš stoji moralno i politički za radnjom događaja u spevu, u uzvišenoj ulozi tajanstvene, pokretačke sile, koju pesnik ne želi da svlači sa uzvišenog postolja na krvavu pozornicu događaja“ (*isto*, 278).

¹⁰ Viđi i: Dr Vojislav Nikčević, *Naša narodna zajednica u novijoj crnogorskoj epskoj narodnoj poeziji*, Glasnik Cetinjskih muzeja, XI knjiga, tom XI, Cetinje, 1978, 95–114.

¹¹ Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, tekst priredio, predgovor i rječnik napisao Ivo Frangeš, Zora, Zagreb, 1965, 48.

Bijesan Turčin, krvnik Gore Crne,
Koga znade i staro i mlado,
I ne bi ga pronijele vile.
A kamoli noge na junaku
Crnom Gorom na bijelu danu.“¹²

Naziv *Crna Gora* potom se nalazi još samo dva puta u *Četi*. Prvi joj je spomen u stihovima na njezinome početku kojijema Mažuranić informiše čitaoce o tome de se kupi i odakle kreće četa:

„Podiže se četa mala
Na Cetinju Gore Crne.“¹³

Drugi pomen sadrže stihovi kojijema pjesnik otkriva način na koji se kupi četa:

„Šapat tamni Gorom Crnom,
S jedne stijene k drugoj prhnu.“¹⁴

Od ostalijeh toponima pokrajinskog karaktera na topografskoj hijerarhijskoj ljestvici nižoj od naziva Crna Gora, na drugo mjesto dolaze Brda. Jedino ih srijećemo dva puta u Smail-aginijem riječima ne samo vjerskoga nego i socijalnog, klasnoga i nacionalnog značenja kojima se u *Agovanju* podrugljivo obraća hrišćanskoj raji:

„Ajte, krsti dijeliti dare,
Štono sam vi Turčin pripravio.
Vam i vašijem Brdam kamenijem;
Vi bo kako, sva će Brda tako.“¹⁵

Hidronim Morača, rijeka koja ističe ispod planine Javorja, teče sa severa na jug i ulijeva se u Skadarsko jezero, odnosno toponim (predio) Morača prvo je zastupljen u *Noćniku*, u dijalogu što ga vodi Novica Cerović s cetinjskom stražom:

„Mudar Turčin mudro odgovara:
Kad me pitaš, kazat ču ti pravo:
Ja sam junak od Morače hladne,
Od Tušine sela malenoga,
Ispod gore glasna Durmitora.“¹⁶

Hidronim i toponim Morača izričito se spominju i u *Četi* kao lokalitet na pravcu kojijem se kreće četa od Cetinja kao centra zavjere prema Mljetičku kao mjestu pogibije Smail-age Čengića 1840. godine:

„A za Rovci družba noćna,

¹² *Isto*, 50.

¹³ *Isto*, 54.

¹⁴ *Isto*, 55.

¹⁵ *Isto*, 42.

¹⁶ *Isto*, 52.

U prozorje rane zore,
Na Moraču slavnu pade,
Od Morače hladne vode,
Ime zemlji kôj izvode.
Hrabra četa dan danovat
Na Morači hladnoj sjela.“¹⁷

Pored maločas rečenijeh *Rovaca*, u epu se nižu i drugi lokaliteti. To su u *Noćniku* plemenske nominacije *Cuce*, *Bjelice* i *Ćeklići* kao usputne postaje Novice Cerovića, noćnoga putnika u pravcu Cetinja:

„Pomno junak Cuce prevalio,
još Bjelice ratoborne k tome,
Ter se maša kršnijeh Ćeklića.“¹⁸

Cetinje kao izvor i utoka magistralnih tokova i zbivanja spjeva ima potvrdu takođe u stihovima *Noćnika* kojijema se fiksira dolazak Novice Cerovića kod Petra II Petrovića Njegoša kao crnogorskoga gospodara u prijestonici Crne Gore kao slobodnog dijela zemlje i države:

„Drugi pijetli u polju cetinjskom,
A Novica u polje cetinjsko;
Treći pijetli u mjestu Cetinju,
A Novica pade na Cetinje.“¹⁹

U *Ćeti* se nabrajaju *Komani*, *Bjelopavlići* i *Rovca* kao topografski lokaliteti kojijema se potajno kreće četa po odlasku s Cetinja u pravcu Mljetička kao mjesta krajnjega cilja:

„Komljani im i Zagarač,
Bjelopavlić ljuti k tome
Davno veće straga ostaše,
Ter već gaze lomne Rovce.“²⁰

Kao što se iz svega pokazanog vidi, spjev *Smrt Smail-age Čengića* ukupnijem sadržajem svojim i svijema stihovima u kojijema se pojavljuje ime *Crna Gora* i pokazani geografski nazivi pojedinačno otkrivaju da to ime u njemu zaista vrši funkciju geonima kao ambijenta u čiji djelimični prostor Ivan Mažuranić kao pjesnik smješta scenarij glavne radnje svojega djela. Taj geonim u njegovu pjesničkom svijetu pošeduje obim i semantički smisao koji uglavnom odgovaraju istorijski zasvjedočenjem granicama Crne Gore, shvaćene u njezinome državnom i etničkome okviru naslijedenom još iz poznosrednjovjekovne Zete (Zenta, Genta), ranofeudalne Duklje (Doclea, Dioclitia, Dioclia) i kasnoantičkog Prevalisa (Prevalitana) kao rimske provincije.²¹ Pjesnik takvu Crnu Goru još na početku *Agovanja* jasno

¹⁷ *Isto*, 59.

¹⁸ *Isto*, 51.

¹⁹ *Isto*, 41.

²⁰ *Isto*, 59.

²¹ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda (Od najstarijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka)*, Tom I, Cetinje, 1989.

odvaja od Hercegovine kao zemlje narečene po tituli Stefana Vukčića-Kosače „herceg od sv. Save“ (ne Save Nemanjića, već ranohrišćanskog sveca Sabba), što se prvi put dokumentovano spominje 1449. godine u sačuvanijem pisanim izvorima.²²

To čini stihovima kojijema konkretizuje mučenje hrišćanske raje u Stocu:

„Sluge zove Smail-aga,
Usred Stolca kule svoje,
A u zemlji hercegovoј:
Ajte amo, sluge moje.“²³

Neophodno je sada obratiti pažnju na pojavnje oblike domaćijeh etnonima i na njihove etimologije shvaćene u širemu kontekstu epa *Smrt Smail-age Čengića*. Među njima, idući po važnosti a ne hronološkijem redom, prvo valja donijeti etnonim Crnogorci. Zastupljen je u stihovima iz *Agovanja* kojijema je dočarano svirepo mučenje raje:

„Kvrcnu kolac njekoliko puta,
Zviznu pala njekoliko puta,
Zadrhtaše ta vješala tanka,
Al ne pisnu Crnogorčad mlada.“²⁴

Drugi spomen etnikona *Crnogorci* nalazi se u *Četi*, odnosno u obraćanju Novice Cerovića njima pošto je pristupio dobrome starcu:

„Bogom braćo, hrabri Crnogorci,
Ne mašajte za oružje svijetlo.“²⁵

U riječima Novice Cerovića na istome mjestu prisutan je i ktetik *crnogorski*, koji se odnosi na Crnu Goru i Crnogorce:

„Ne osta mi neg desnica hrabra,
I ta odsle crnogorska budi.“²⁶

U *Haraču* se još jednom uočava oblik Crnogorci u mislima Smail-age Čengića kao njihova ljutog neprijatelja:

„Misli aga svakojake misli:
Od balčaka i od djevojaka,
I od lova i od sokolova,
I od zlata i od ljuta rata,
Od kolaca i od Crnogoraca.“²⁷

²² *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, JLZ „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1982, 108.

²³ Ivan Mažuranić, *isto*, 41.

²⁴ *Isto*, 42.

²⁵ *Isto*, 68.

²⁶ *Isto*.

²⁷ *Isto*, 93.

Među preostalijem etnonimima, dolazi i etnik *Brđani*. Smail-aga na početku *Agovanja* od svojih slugu zahtijeva da mu dovedu hrišćansku raju:

„Ajte amo, sluge moje,
Brđane mi izvedite.“²⁸

Lik *Brđani* ponovo se vraća u Smail-aginijem riječima iz *Agovanja* u drugoj polovini drugoga stiha što ga citiram nakon njegovih u monološkoj formi postavljenih pitanja:

„Sad gdje smakoh gorske miše?
Il u goru? Brđani su tamo.“²⁹

Etnikon *Brđani* potonji put se srijeće u riječima kojijema Smail-aga u *Haraču* kori vojvodu Bauka zbog njegova slabog junaštva:

„Da udari dvadeset Brđana,
Vjera turska tako mi pomogla,
Jedin' bih im poodsijecô glave...“³⁰

I, napisljeku, u *Noćniku* Novica Cerović jedanput spominje i etnik Moračani:

„Nosim troje na srdašcu jade:
Jedni su mi na srdašcu jadi;
Što mi Čengić smaknu Moračane.“³¹

Na bazi upoređivanja jasno se razabire da Ivan Mažuranić u *Smrti Smail-age Čengića* geografske nazine *Crna Gora*, *Brda* i *Morača* poima i predstavlja u vidu triju sinonimnijeh oblika što pošeduju jedinstveno značenje koje ima Cma Gora kao etnički, narodnosno i nacionalno dugom povjesnicom verifikovana samorodna zemlja i državna formacija u slobodnome dijelu te zemlje koji je u Njegoševu vrijeme uglavnom zauzimao tzv. Staru Crnu Goru. U skladu i u duhu s tijem, i pojmove *Crnogorci*, *Brđani* i *Moračani* shvata i prikazuje kao troimene sinonimne vrijednosti s jedinstvenijem semantičkim smislim sadržanjem u samobitno formiranom etnonimu Crnogorci. Stoga prof. Ivo Frangeš u *Rječniku* uz Mažuranićev ep pojam *Brdam* = *Brdima* izjednačava s geonimom Crna Gora (*isto*, 109). A etnik *Brđani* = stanovnici Brda jednači s etnonimom Crnogorci (*isto*, 109). Isto tako, za etnik *Moračani* izjavljuje da su stanovnici oko Morače, sinonim za Crnogorce (*isto*, 112). Ovakvo Mažuranićev interpretiranje tijeh naziva u potpunoj je saglasnosti s naučno utvrđenom spoznajom o tome da geonim *Crna Gora* etimološki primarno označava crna brda, a njezini stanovnici nijesu ništa drugo do *Brđani* = *Crnogorci* kao samosvojan narod već od druge polovine XV i nacija u procesu formiranja još od kraja toga vijeka. Njihov sinonimni etnonim do tada, tj. u poznome srednjem vijeku, bio je Zećani, a u ranome srednjemu vijeku Dukljani.³²

²⁸ *Isto*, 41.

²⁹ *Isto*, 46.

³⁰ *Isto*, 94.

³¹ *Isto*, 52.

³² Vojislav Nikčević, *O postanku etnonima Dukljani, Zećani, Crnogorci*, Ars, br. 3, Cetinje, 1987, 100–111.

Genij Ivana Mažuranića je, u stvari, za razliku od mnogih njegovih savremenika, etnički jednosmjerno doživio, uvažavao i pronicao u biće Crne Gore kao nadaleko čuvene zemlje i širom svijeta proslavljenijeh Crnogoraca kao jako individualizovanoga naroda i nacije pa i ukazivao na činioce koji su ih kao takve u vrlo dugo istorijskoj retrospektivi samooblikovali. Veličanstvenu im je apoteozuispjevao kao slavnijem i nepobijeđenim hrišćanima kad je izrekao prijekorne riječi upućene ostalijema svjetskim narodima zbog indiferentnog odnosa prema usamljenoj odbrambenoj i oslobodilačkoj borbi Crnogoraca protiv Turaka, zato što su ih bezobzirno ostavili da se sami bore protiv njih za spas hrišćanstva i čovječanstva:

„Ah, da vide svijeta puci ostali
Iz nizina, otkud vida neima,
Krst ov' slavni, ne pobijeden igda,
Vrh Lovčena što se k nebu diže;
Pak da znadu kako neman turska
Grdnjem ždrijelom progutat ga radeć
o te krši Zub svoj zaman krši:
Ne bi trome prekrstili ruke,
Dok vi za krst podnosite muke,
Nit bi zato barbarim ve zvali
Što vi mroste dok su oni spali!“³³

Već je i u enciklopedistici postalo izvjesno da su Crnogorci južnoslovenski narod u bivšoj SFRJ, odnosno „etnonim nastao od naziva zemlje Crna Gora (ranije Duklja – Zeta). Crnogorska nacija formirana je tokom vjekovne oslobodilačke borbe crnogorskog naroda, na osnovu njegovih ekonomskih, kulturnih i državnopravnih posebnosti“. ³⁴ Na ovakvu definiciju čekalo se isuviše dugo.

Tačnost ovijeh u veoma strogoj proceduri i redakturi, na temelju rigorozne naučno-kritičke provjere od strane recenzenta, široko prihvaćenijeh postavki potvrđuje Ivan Mažuranić cijelijem sadržajem spjeva *Smrt Smail-age Čengića* i svijema pojedinostima njegovim. U maloprije citiranim stihovima, slaveći ih vrhunskom umjetničkom apologijom, kroz usta dobrog starca ustaje u odbranu Crnogoraca od onijeh glasova što su, čameći u tuđinskom ropsstvu, „iz nizina otkud vida neima“, višestoljetnu crnogorsku odbrambenu i oslobodilačku borbu, vođenu za vlastiti spas i egzistencijalni opstanak svijeh potčinjenih balkanskih naroda, kvalifikovali varvarskom i odmetničkom od Porte otomanske.

Kad velikan pisane riječi slavi neki narod i naciju kako to radi Mažuranić u slučaju Crnogoraca, takvi odnos prema njima ipak ima veću težinu nego da to čini pisac iznjedren iz krila toga naroda i nacije. Drugi su u izricanju sudova o nama znatno objektivniji od subjektivnijeh ocjena što ih sami sebi dajemo gledajući se u zrcalu s našijem uljepšanim likom.

Mažuranić je u svojem spjevu ispoljio i odlično poznavanje činilaca koji su stvorili Crnu Goru kao specifičnu zemlju i od kraja XV vijeka višestoljetnu atipičnu državnu formaciju, odnosno Crnogorce kao samostalan narod i naciju. To je navlaštito pokazao i dokazao u govoru starog sveštenika okupljenoj četi na pričešću neposredno prije prevodenja Novice s islama u hrišćanstvo. On je jednostavan, tipičan pastir crnogorskog naroda, njegov duhovni i svjetovni predvodnik, oličenje visokomoralnog, krotkog prostonarodnog sveštenika. Predstavnik je izvornoga, ničijem neokaljanog hrišćanstva koje, različito od

³³ Ivan Mažuranić, *isto*, 64–65.

³⁴ Enciklopedija Jugoslavije, 3, Crn-Đ, JLZ „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984, 58.

duhovnika u drugijem sredinama, ne ukrašava „ni srebro ni zlato“, niti ga pak krasiti bogatstvo i sjaj. Ne prate ga ni „sjajni pratioci“ uz blještavu svjetlost fenjera i velikih svijeća popraćenu jekom zvona sa zvonika. Stari pastir produkt je svojevrsnog ambijenta što ga „resi“ „krepost i mantija crna“. On je za pjesnika „Dobar pastijer, jer što kaže inom / I sam svojijem potvrđuje činom“. ³⁵ Za njega crkva nije ništa drugo do „divno podnebesje“, a brdo i dolina oltar časni. Nije ponizni, skrušeni i snishodljivi sluga (rab) božji, koji propovijeda poslušnost, neprotivljenje zlu i nasilju, već je borbeni pripadnik autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve, profilisan kao gođ i ta sama crkva još od početka XVII stoljeća u skladu sa zahtjevima odbrambene i oslobodilačke borbe kao najznačajnijega konstitutivnog faktora crnogorske nacije. Oblikovan je kao moralno biće u duhu strogijeh normi uzvišene tradicionalne, klasične crnogorske etike, olicene u kategorijalnome pojmu *čojstvo*,³⁶ nastalom za potrebe vođenja te borbe. U stvari, svojijem pričešćem on Crnogorce krijeći da se bore „za krst časni i slobodu zlatnu“. A ta je maksima predstavljala temeljni ideološki orijentir nezavisnoj Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi u funkciji duhovnoga i svjetovnog načelnika crnogorskog naroda (Vladikat Crne Gore) za dva i po vijeka. I u tome se manifestuje izrazita crnogorska osobenost etničke naravi.

U vezi sa svijem kazanim, nameće se zaključak da je Mažuranićevu produbljeno i kompleksno predstavljanje odbrambene i oslobodilačke borbe Crnogoraca u svještenikovu govoru ekvivalentno njegovome integralnom poimanju i viđenju Crne Gore u njezinjem istorijski potvrđenjem granicama. A iguman Manastira moračkog o kojemu je riječ predstavlja tip ponarođenog duhovnika, nastalog u posebnijem prirodnim i povjesnjim okolnostima u kojima se za dugog vremena postepeno vršila sekularizacija Crnogorske pravoslavne crkve kao onovremene vodeće narodne institucije, kako u slobodnome dijelu zemlje i države, tako i na okupiranim teritorijama što su bile podvrgnute njezinoj jurisdikciji. Na čelu te crkve stajali su mitropoliti kao vrhovni duhovni i svjetovni predvodnici crnogorskog naroda, prvi među jednakima u crnogorskome glavarskom zboru, birani na to dostojanstvo od strane toga istog naroda na zborovima.

Njegoš o Crnoj Gori i Crnogorcima

Kao što je već dobro poznato, Petar II Petrović Njegoš je Crnu Goru i Crnogorce do enciklopedijske sveobuhvatnosti i sintetičnosti opjevao u *Gorskome vijencu* (1847), *Lažname caru Šćepanu Malom* (1851), u nizu tzv. manjijeh pjesama, pa čak i u filozofsko-religioznom spjevu *Luča mikrokozma* (1845). Polazeći od toga da je, u svojijem pjesničkim sumnjama i nezadovoljstvima, nadama i poletima, Njegoš u *Luči* poetski transponovao čovjekov zemaljski život, Radoje Radojević s pravom tvrdi da je on, služeći se svojevrsnom epsko-lirskom dramatikom, protkanom s dosta žica satire, izobličio sebičnaštvo osvajača, tlačitelja, izdajnika, vlastoljubaca i srebroljubaca, koji od ljudske krvi i patnji „kuju“ i „svoju“ sreću. Uzevši za pjesničku temu taj „društveni problem“, on je u obrnutoj projekciji pravio reminiscencije ne samo na ljudsku istoriju i odnose među ljudima uopšte, nego i na stravično teški život crnogorskog naroda, na pojavu u tome životu. Pritisak spoljnog zla činio je da „nove nužde rađu nove sile“, kako kaže u *Gorskem vijencu*, pa i da dolazi u mračna iskušenja borbeni slobodarski moral naroda. No, tu ne treba tražiti konkretne istorijske slike. To bi nas vodilo k uprošćavanju i besplodnom traganju za nečijem što bi samo otežavalо uočavanje pravijeh vrijednosti spjeva. Iako Njegoš u posveti *Luče* za sebe kaže: „do vrata sam iznikâ tartara“, to ne znači da je u njoj htio prikazati crnogorsku stvarnost ili prošlost, mada mu je sudsina crnogorskog naroda svakako bila prvi podsticaj i pjesničko vrelo za sve što je napisao. „U *Luči* je, tematski polazeći od opštoga, sveljudskog, išao ka posebnome,

³⁵ Ivan Mažuranić, *isto*, 67.

³⁶ Slobodan T(omović), *Čojstvo*, Enciklopedija Jugoslavije, 3, Crn-Đ, LZJ, Zagreb, 1984, 307–308.

crnogorskom; u *Gorskome vijencu* je tematski pošao od posebnoga, crnogorskog, ka opštemu, sveljudskome. U oba slučaja je iskazivao iste pjesničke misli.³⁷

Njegošovo etničko poimanje Crne Gore i Crnogoraca neuporedivo je složenije i više značnije od Mažuranićeva. Za to ima nekoliko osnovnih razloga. Prije svega, on je bio mitropolit crnogorski, tj. načelnik Cetinjske mitropolije koja se tokom vremena borbom, samoniklo spontano iz krila Srpske pravoslavne crkve oformila u Crnogorsku pravoslavnu crkvu. Naime, s obzirom na to da su obje te crkve vršile ulogu prvo sekundarnoga i nakon propasti srpske države (1459) primarnoga etnogenezičkog okvira Srba i Crnogoraca (naravno ponaosob, i prva i druga u svoje vrijeme), u njegovoј svijesti pokatkad su se stvarale nejasne predstave o tome ko su oni. Osim toga, u poznosrednjovjekovno doba Zeta je bila u sastavu nemanjičke države oko 170 godina, što mu je, kao i nekijem Crnogorcima danas zato što je ta država vršila funkciju primarnog etnogenezičkog okvira u samooblikovanju Srba kao samorodnog naroda, stvaralo privid da su Crnogorci srpskoga etničkog podrijekla.³⁸ I, najzad, Petar II je etničkijem pitanjima podosta stajao pod uticajem onovremene lektire, osobito vladajuće filološke i monogenetske teorije u slavistici Vuka Stef. Karadžića i njegovih učitelja: Kopitara, Dobrovskoga, Šafarika, Miklošića i ostalijeh, o čemu će još biti riječi u ovoj studiji. Međutijem, Ivan Mažuranić, kao vodeći izvanjac u crnogorskoj literaturi, bio je liшен svega toga. Pored toga, još valja znati da je on u pogledu školskoga obrazovanja bio daleko spremniji od Njegoša, da je kao Hrvat, gledajući Crnu Goru i Crnogorce s rastojanja, tačno pogadao ko su oni u etničkom, narodnosnome i nacionalnom smislu.

Poređenja radi, neophodno je sada viđeti u kakvome značenju Petar II Petrović Njegoš upotrebljava analizirane pojmove *Crna Gora*, *Brda*, *Morača*, odnosno *Crnogorci*, *Brđani* i *Moračani*.

Leksikografi Njegoševa jezika polaze od toga da je *Crna Gora* u tome jeziku *mala zemlja koja se nalazi na jugoistoku Jugoslavije, nastanjena, ranije isključivo, a i sada pretežno, Crnogorcima*. Svoju definiciju izvode iz sljedećijeh Njegoševih potvrda: *Crnu Goru pokorit ne mogu / ma nikako da je sasvim moja* (GV, 68–69). – I ne ostav' ljute Hercegovce, / kojino su na tvrdnu krajinu / spram dušmanske lovne *Gore Crne*, / *Gore Crne* i sedmero Brdah (Pj. 24, 398–401). – Potomu imao sam tri puta opisku s vezicom za utvrditi mir među Skenderijom i *Crnom Gorom* (Pisma, 17).³⁹

U rečenoj leksikografskoj interpretaciji Njegoševa jezika Brda s mn. *su oblast Crne Gore između rijeke Zete i izvorišta toka Lima, nastanjena sa sedam plemena, koja su se nalazila izvan područja tzv. Stare Crne Gore*. – Evo ti je dajem na poklonu, / Zetu ravnu i Brda ostala (OS III, 62–63). – Kad široka Brda poharate, pošljite mi od Brdah glavare (OS XXVIII, 65–66). – Prođite se, Turci, vojevanja / i na ljuta Brda udaranja (Pi. 101, 143–144). – Mislim s mojom silnom vojskom / na sva Brda udariti (Sv. IX, 113–114). – Danas sam došao iz Brdah na Cetinje (Pisma, 22). – Kad bjesmo pošli s našom gvardijom u Brda, dočekaše na pazar jednoga Bjelopavlića od gvardije i ubiše (Pisma, 36).⁴⁰

³⁷ Radoje Radojević, *Tokovima crnogorske književnosti*, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1978, 72–73.

³⁸ Dr Vojislav Nikčević, *Samobitnost Crnogoraca u narodnoj poeziji*, Zbornik radova sa XXXVI kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Sokobanja, 25–29. IX 1989, Beograd, 1989, 148–152.

³⁹ *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga druga, P–Š, izradili Mihailo Stevanović i saradnici Milica Vujanić, Milan Odavić i Milosav Tešić, „Vuk Karadžić“, „Narodna knjiga“, „Obod“, „Prosveta“, Srpska akademija nauka i umetnosti, „Srpska književna zadruga“, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Beograd – Titograd – Cetinje, 1983, 653.

⁴⁰ *Isto*, 540–541.

I u Njegoševu jeziku oblik *Morača* javlja se u dva pojavnna vida: 1. kao hidronim, rijeka u Crnoj Gori koja ističe ispod planine Javorja i teče sa severa na jug, a ulijeva se u Skadarsko jezero: Na gazove brzotećine / od *Morače* hitro pređe / Lješkopolju prostranome (Sv. II, 155–157). – Kada Osman, opiti dobićem, / u najluđoj svojojzi pjanosti, / Crnu Goru s mora na *Moraču* / svu prekriva svojim lješinama (SM I, 399–403). – Oteo joj iz naručja sina, / bačio ga u vodu *Moraču*, / *Morača* ga voda odnijela (OS XXX, 66–68); i 2. *predio u gornjem toku rijeke Morače i stanovništvo u tome predjelu nastanjeno*: Što preteče ispod sablje moje / - to će ščerat u *Moraču* tvrdu (Pj. 197, 41–42). – On bi iz prijevare može biti popalio obje *Morače* (Gornju i Donju), no za to ni po kakvom pravilu ne bismo dopuštili (Pisma, 63). – A klikuje birane junake / od Uskokah i dvije *Morače* (Pj. 205, 295–296).⁴¹

Već je analitičko-kritički ustanovljeno da Petar II Petrović Njegoš, i pored određenijeh protivurječnosti, u djelima svojim i posebno u crnogorskim pasošima kao prvorazrednjem arhivskim izvorima, što će reći pod vlastitijem potpisom i državnijem pečatima u službenoj upotrebi, imenicu *Crnogorac* shvata i tumači kao *pripadnika crnogorskog naroda (i nacije)*, a *Crnogorku kao pripadnicu toga istog naroda, ženu crnogorske narodnosti*. Na istome mjestu donešene su i potvrde što verifikuju etnonimski karakter imenice *Crnogorac (Crnogorka)*.⁴²

U vezi s imenom *Brđani*, u *Rečniku Njegoševa jezika* prvo je registrovan ktetik *břdskī i brdskī, -ā, -ō koji se odnosi na Brda i Brđane (što je iz Brda, koji se nalaze u Brdimu, što pripada Bršanima)*: Što mi pišeš, Mahmute vezire, / da ne dademo pomoć Brđanima, / to mi nemoj opet spomenuti ... / No prodi se brdske sirotinje ... ! (OS XXXI, 119–130). – Iskočiše grad na kapiju, / nego brdske puške zapucaše / i u gradu Turke zatvorиše. / A što će vi lakrdiju duljiti? / Već *Brđani* topa odvukoše (Pi. 100, 97–101). – Udara s vojske nešto / na dva *brdska* hrabra sela, / na Ćurilac i Stijenu (Sv. IX, 27–29). – Ako l' tako kā vam pišem / vi nećete učiniti, / no s' u *brdska* protiv mene / djela mutna uplećete ... / odmah će se s mojom ljutom / Albanijom podignuti, / vas, kā *Brda*, listom čerat (Sv. IX, 133–136 i 142–144). – U to vezir s vojском udri / i po sela ognju dade, / onu polu ne da vojska / crnogorska i s njom *brdska* (Sv. IX, 341–344). – Od nas Petra Petrovića, vladike crnogorskoga i *brdskoga*, Ferik-Hasan-paši ... prijateljski pozdrav (Pisma, 68).

Zatijem slijedi imenica *Brđanija* ž i m zb. *ljudi iz Brda, Brđani*: Da pisnemo kako zmije ljute, / da nam date ljutu *Brđaniju* / da s Turcima krvcu prolijemo (OS LII, 184–186).

Na kraju dolazi oblik *Brdjanin* ž i m (mn. *Brdjānin*) čovjek iz *Brda*: Da ti bješe viđeti, pobr... / kako trče *Brđani* junaci... / da se združe s vojskom crnogorskom (OS IV, 118–123). – Haj na noge, braćo Kuči / i *Brđani* svi ostali! (Sv. VI, 209–210). – Kad *Brđani* otpraviše / tri hiljade turske vojske... / povratiše u pogonju (Sv. VI, 261–274). – Nije lašno robit Crnogorce, / Crnogorce ni mlade *Brđane* (Pi. 50, 31–32). – Vino piju razgovaraju se / đe je koja ostala sramota / *Brđanima* i Crnogorcima (Pi. 97, 7–9). – Danas su nam došli *Brđani* Bjelopavlići (Pisma, 46).⁴³

U Njegoševu jeziku prisutan je i lik *Moračanin* m (mn. *Moračani*) čovjek iz *Morače, pripadnik moračkog plemena u Crnoj Gori*: Mi ne bismo dopuštili da njima prinadleže dokle bismo kadri biti *Moračane* svojim oružjem podržavati (Pisma, 63). – *Moračane* listom okupio (OS XXXVII, 134).⁴⁴

Iz svega izloženog sljedeće da i Petar II Petrović Njegoš u pojmovima *Brda* i *Morača* vidi i nalazi teritorijalni sinonimni semantički smisao što ga sadrži geonim *Crna Gora*. Isto

⁴¹ *Isto*, 599.

⁴² Prof. dr Vojislav Nikčević, *Društvenoistorijska problematika u Njegoševu djelu*, Ars, br. 1, Književna opština, Cetinje, 1986, 38–40.

⁴³ *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga prva, A–O, 49–50.

⁴⁴ *Isto*, 451.

tako, uprkos tome što etnikone *Crnogorci* i *Brđani* upotrebljava odvojeno usljeđ toga što su Crnogorci bili stanovnici crnogorske države, a Brđani *de jure* turske državne formacije, *Brđane* i *Moračane* u etnološkome značenju riječi takođe jednači s etnonimom *Crnogorci*. A to dalje znači da ih je odbrambena i oslobođilačka borba i tzv. plemenska kao upravno-administrativna organizacija već u njegovo vrijeme bila zaista snažno povezala u jedinstvenu crnogorsku naciju na bazi ostvarivanja slobode kao zajedničkog interesa.

Na podlozi kompariranja Njegoševe upotrebe sinonimnijeh geonimnih naziva *Crna Gora*, *Brda* i *Morača*, s jedne, i od njih izvedenijeh sinonimnih etnonimskijeh imena *Crnogorci*, *Brđani* i *Moračani*, s druge strane, s takvijem istim nominacijama u jeziku Ivana Mažuranića, ustanavljuje se da među njima postoji apsolutna podudarnost. Ta podudarnost između njih nipošto nije slučajna.

Istovjetnost među dvama pjesnicima postoji i u pogledu razgraničavanja Crne Gore i Hercegovine, odnosno Crnogoraca i Hercegovaca. Tako je i za Njegoša *Hercegovina ž oblast, zemlja između Crne Gore, Bosne i Hrvatske*: Opravio poslanika svoga / Mihaila Miloradovića / (od starine iz *Hercegovine*) (OS IV, 3–5). – Ja sam rodom iz *Hercegovine* (SM I, 659). – Ti pišeš da te čestiti Otmanović postavio vezirom od *Hercegovine* (Pisma, 52). – Poslaću ja mojega sekretara Milakovića i Ali-paša jednoga činovnika u Kastelnovi da se sastane i traktatom mir učine *Hercegovinom* i Crnom Gorom (Pisma, 86).⁴⁵

Za razliku od Crnogorca kao posebnog etnosa, Njegoš čak smatra da je *Hercegovac*, -ōvca m (mn. *Hercegōvci*) čovjek iz *Hercegovine*; pomuslimanjeni *Hercegovac*: Znaš li, beže, što je skora bilo / Kad uđriše naši *Hercegovci* (OS IX, 26–27). – I ne ostav' ljute *Hercegovce*, / kojino su na tvrdu krajinu / spram dušmanske lovne Gore Crne (Pi. 24, 398–400). – Ali Bošnjak, *Hercegovac* / Srb je turske vjere zbiljski (Sv. III, 235–236). – Hitrost mišice crnogorske / pogna s polja bitke stašne / *Hercegovce* vitezove / i Bošnjake neprekorne (Sv. III, 285–288). – Posokole se *Hercegovci* i počnu izlaziti gomilama u predjel grahovski (Pisma, 86).

Njegoš ima i ktetik *hercegovačkī* (*hercegovskī*), -ā, -ō koji se tiče *Hercegovaca* i *Hercegovine*: Obratio sam se k vezirima skadarskom i *hercegovačkom* s ponuđenjem mira (Pisma, 61). – Raja *hercegovačka* jesu vjerni podanici carski (Pisma, 131). – I knjige im brže tanke / kapetane i vojvode / koji vojske turske vode / *hercegovske* i bosanske / na Zagorje iskupiše (Sv. III, 96–100). – Tek viteške *hercegovske* / i bosanske bjehu majke, / dične sestre i ljubovce / jauk glasa ustavile (Sv. N, 1–4). – Onda brže knjige dvije / na krajinska dva vezira, / *hercegovske* poglavare, napisao, otpovadio (Sv. IX, 551–554).⁴⁶

Godine 1986. pojavio se iz štampe *Komentar Gorskog vijenca* Slobodana Tomovića. U njegovu *Pogovoru* najviše se bavi pitanjima etničke i kulturne prirode. Pobliže, u njemu je analitički zaokupljen sadržajem i smislom toga djela u kontekstu formiranja Crnogoraca kao samosvojnoga naroda i nacije. Za to se opredijelio stoga što dosadašnji komentatori *Gorskog vijenca* nijesu pravili razliku između pojmoveva *Srbin* i *Crnogorac* u tome spjevu. A priori su prihvatali gledište o tome da je Njegoš smatrao Crnogorce dijelom populacije srpskog naroda koja živi na prostoru čak užemu od današnje Republike Crne Gore, granicama četiriju klasičnijeh nahijs ili pak, kako bi kazao Vasilije Petrović Njegoš, pjesnikov predak, provincija (Katunske, Riječke, Crmničke i Lješanske).

⁴⁵ *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga druga, P–Š, izradili Mihailo Stevanović i saradnici Milica Vujanić, Milan Odavić i Milosav Tešić, „Vuk Karadžić“, „Narodna knjiga“, „Obod“, „Prosveta“, Srpska akademija nauka i umetnosti, „Srpska književna zadruga“, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Beograd – Titograd – Cetinje, 1983, 649.

⁴⁶ *Isto*, 471.

Na temelju niza u *Pogovoru* poređanijeh primjera pojmova *Srbin*, *srpstvo*, *Srbija*, s jedne, i *Crnogorac*, *crnogorski* i *Crna Gora iz Gorskog vjenca i Lažnog cara Šćepana Malog*, s druge strane, Tomović s razlogom zaključuje da se termin *Srbin* i *srpstvo* gotovo neizbjježno javljaju kad pjesnik uopštava istorijske simbole nastojeći da u svijesti svojih savremenika i sunarodnika oživi arhetipske slike srednjovjekovnog vitešta, tj. kad evocira povijesno i etnički manje artikulisane etape u procesima samobitnoga postanka i razvitka našijeh naroda. To su u prvome redu one etape što se odnose na vladavinu srpske dinastije Nemanjića, i to u doba njezine najveće moći, kada je Zeta bila u sastavu njihove države kao pokorena i pobunjena. Međutijem, kad se obraća savremenicima, u određenjem prilikama i na konkretnome prostoru, to čini riječima *Crnogorac* i *Crnogorci* u nesumnjivoj funkciji izgrađenog etnonima. Osim ovoga, u istijem djelima postoje i primjeri u kojima imenica *Srbin* ima konfesionalno značenje, za razliku od imenice *Crnogorac* što isključivo pošeduje etnički sadržaj.

Prof. Tomović u svojemu *Pogovoru* poviše prostora posvećuje i analizi pojma *Srpstvo*. To čini veoma studiozno i kompleksno prateći njegov nastanak i razvoj u istorijskoj retrospektivi, zapravo još od vremena formiranja prvih istočno-pravoslavnih episkopija u Zeti 1219. godine pa sve do pjesnikova doba. Pošavsi od toga da se prostiranje Srpske pravoslavne crkve, koja je određenjem dijelom od te godine obuhvatala i srednjovjekovnu Zetu, poklapalo s okvirom srednjovjekovne nemanjičke države, posve ispravno konstatiše da se poslije obnove neslobodne Pećke patrijaršije kao proturske institucije (1557) i pogotovo nakon njezina ponovnog ukidanja (1766) slobodna i već od početka XVII stoljeća antiturski raspoložena i usmjerena Cetinjska mitropolija, za potrebe odbrambene i oslobodilačke borbe Crnogoraca, počela izdavati za jedinoga legitimnog nasljednika Srpske pravoslavne crkve i, u skladu s tijem, slobodna Crna Gora za legitimnu nasljednicu srednjovjekovne nemanjičke države. Na taj je način u njoj došlo do poistovjećivanja srpstva s pravoslavljem, do izjednačavanja pravoslavne vjeroispovjesti sa srpskom narodnošću. To joj je služilo i kao dokaz za priznanje nezavisnosti od strane onovremenijeh velikih sila.

Dakle, na osnovu svestrano sprovedene analize, dr Slobodan Tomović ipak je ustanovio da etnonim *Crnogorac* nije ništa drugo do izvorno ime naroda što čini subjekt *Gorskog vjenca* i ostalijeh Njegoševih djela. Pored ostalog, njegova geneza seže u državno-pravne i relativno razvijene kulturne tradicije duljansko-zetskog kraljevstva i u znatnoj mjeri izražava kontinuitet prvobitne slojevitosti naroda koji su naseljavali oblast stare Duklje (Zete), odnosno Crne Gore. A *crnogorsko „srpstvo“*, kao atribut i sinonim za pripadnost Crnogoraca široj istočnopravoslavnoj, pa čak i slovenskoj, uopšte hrišćanskoj zajednici, budući da je nastalo kao ideologija crnogorske odbrambene i oslobodilačke „borbe neprestane“, u tvorevinama Petra II Petrovića Njegoša postalo je pragmatičko političko sredstvo, što je kao takvo široko služilo njegovijem narodnooslobodilačkim ciljevima i romantičarskijem opredjeljenjima. Drugim riječima, pojam *crnogorsko „srpstvo“* u djelima njegovim isključivo je poprimio konfesionalno-politički sadržaj, koji je u crnogorskoj borbenoj tradiciji predstavljao činilac trajne bliskosti, povezanosti i uzajamnog poštovanja srpskoga i crnogorskog naroda. Iz toga razloga se prema njemu, kao specifičnome iskustvu što je služilo samo kao spoljni okvir za povezivanje Crnogoraca sa Srbima i ostalijem hrišćanskim narodima, prevashodno balkanskijema, u jedinstveni antiislamski i antiturski front, takođe treba odnositi s dužnjem poštovanjem kao i prema svakoj vrijednoj i društveno pozitivnoj narodnoj tradiciji.⁴⁷

Kad je riječ o etničkijem odnosima, valja obratiti pažnju i na Tomovićevu tvrdnju: „Često korišćenje jednog, odnosno drugog etnonima [Srba i Crnogoraca – V. N.] u

⁴⁷ Slobodan Tomović, *Komentar Gorskog vjenca*, „Univerzitetska riječ“, „Partizanska knjiga“, OOUR „Izdavačko-publicistička djelatnost“, Nikšić – Ljubljana – Beograd, 1986, 383–407.

Njegoševu djelu, ne zavisi od slučaja ili potrebe da odgovarajućom metričkom strukturom stiha pjesnik izrazi svoju misao, formira umjetničku sliku, već od naročite funkcije, značenja i posebnog istorijskog supstrata jednog odnosno drugog pojma.⁴⁸ Međutijem, različito od S. Tomovića, ja sam prije njega, poslije navođenja i tumačenja Njegoševih stihova: „U raj mi se pretvori Rasija, / srpska sveta zemљa Palestina“ iz *Lažnoga cara Šćepana Malog*, zaključio kako je sasvijem sigurno da je Njegoš u svojem pjesništvu iz metričkih razloga često upotrebljavao dvosložne riječi – imenicu *Srbin* i pridjev *srpski* – u desetercima kao njegovijem glavnim stihovima kojijema, za razliku od trosložnijeh i višeslojnijih riječi (*Crnogorac, crnogorski*) dvosložni oblici predstavljaju najidealnije, ritmičko-metričke (trohejske) strukture.⁴⁹

Kad sam ove sudove izrekao, imao sam na umu da Petar II u stihu „srpska sveta zemљa Palestina“, mjesto jedino pravilnoga trosložnog kvalifikativa *hrišćanska*, upotrebljava neadekvatni dvosložni pridjev *srpska* isključivo poradi toga da bi ostvario trohejski⁵⁰ karakter toga deseteračkog stiha. Ovakvih primjera ima još podosta u njegovijem stihovanim deseteračkim djelima, ali su zato neuporedivo rjeđi primjeri upotrebe pojmoveva *Srbin* i *srpski* u Njegoševijem pismima, što nedvosmisleno potvrđuje ispravnost mojih sudova. Ta se upotreba, u pogledu frekvencije javljanja takvih primjera, u stvari, poklapa s njihovom zastupljenosću u proznijem sastavima pjesnikova strica i prijethodnika Petra I.

Za svestranije upoznavanje Njegoševih etničkih pogleda poseban značaj ima njegova pjesma *Srbin Srbima na časti zahvaljuje*. Analize radi, nužno je iz nje u širemu kontekstu donijeti sva mjesta đe se nalaze *srpsko* i *crnogorsko* ime. U monološkoj isповједnoj formi svoju zahvalnicu počinje riječima: - Kako podđoh iz slobodnih gorah, / misljah u njih *Srpstvo* ostaviti, / a međ' tuđim uljesti narodom, / kom običaj ni jezika ne znam: / vjera druga, carstvo, misâ druga; / mišljah prezren kâ i krvnik biti / radi vjere – svijeta nesloge. / No ja sasvim drugojače nađem: / bih dočekan u Kotoru krasno / u *srpskojzi* kući Lombardića. / Tu tri dana, kâ u trenuć prošli / pravom čašcu i veseljem *srpskim*.

Pjesnik u produžetku još veli: - Tek se stasmo, bratski s' izljubismo, / pitasmo se za život i zdravlje, / i u govor dug iskreno *srpski* / staše sva tri konta govoriti: / „Volja nam je, stari prijatelju, / da nam kuću podeš vidjeti / (ne đe drugo veće u Dobrotu) / sa svom braćom koja su ti ovđe, / našom braćom hrabrim *Crnogorcima*.“ / Mi bez molbe, kako *Crnogorci*, / iz riječi na noge skočismo.

Petar II dalje izjavljuje: - Za nj veselo i dugo šedesmo / časteći se svakom đakonijom, / još za svakom drûgom pijuć vino, / u nj spominjuć care i cesare / koji dobra *srpskom* rodu žude, / pak i slobod *crnogorskog* gnj'jezda, / a za zdravlje jedan drugom, zna se. / Pošto ti se muški napijemo / i veselo *srpski* ismijemo, / konte Josif i dva mu sinovca / načnu opet od sveg srca molit / da svi kod njih noćit ostanemo, / a i dalje koliko nam volje, / kâ u pravog *Crnogorca* kuću.

Njegoš svoju zahvalnicu Lombardićima na kraju poentira ovijem stihovima: - O, vi *Srbi*, svud li *srbujete*, / dužnos čojstva pravu ispunjate! / *Srpstvuj* đelom, vjeruj što vjeruješ: / laktom vjere glupost čojka mjeri, / a ozbiljnost đelom i vrlinom.⁵¹

⁴⁸ *Isto*, 383.

⁴⁹ Prof. dr Vojislav Nikčević, *Društvenoistorijska problematika...*, 41–42.

⁵⁰ *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1986, 834–835.

⁵¹ Petar II Petrović Njegoš, *Šćepan Mali – proza – prevodi*, Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša, knjiga četvrta, Beograd, 1974, 53–55. Dr Milosav Babović iz nekoga pisma Petra II, čiji izvor ne navodi, donosi njegov sljedeći citat: „Jesam Rade Tomov s Njegušah, vladika i gospodar Crne Gore i nečesov poeta nesretnji, jesam Crnogorac, i Srbin, i Sloven, i mrva praha zemnoga pod ovim nebesima“ (Dr Milosav Babović, „Kosovski mit u Njegoševom

Kao što se iz citiranih stihova primjećuje, Petar II u pjesmi *Srbin Srbima na časti zahvaljuje* ima očevidno terminološko dvojstvo: 1. u samoj pjesmi i njezinom naslovu jedanaest puta varira pojam *Srbi* u vidu sinonimnijeh likova *Srpstvo*, *srpski*, *srbovati*, i 2. četiri puta oblik *Crnogorac* i ktetik *crnogorski* kao paralele.

Po svemu sudeći, Njegoš je analiziranu pjesmu napisao juna 1833. godine na putu iz Kotora u Trst, iako ispod nje стоји napomena: *Spjevana u Petersburgu 20. avgusta 1833.* Ona je, s još tri kraće pjesme kao dodatak bila priklučena njegovu spjevu *Glas kamenštaka*, čiji je rukopis Petar II na prolazu za Rusiju, juna 1833. godine, u Beču ostavio Vuku Karadžiću radi štampanja. Pošto austrijska cenzura nije dozvolila objavljivanje toga djela, Njegoš je pjesmu *Srbin Srbima na časti zahvaljuje* stampao zasebno u cetinjskoj štampariji, koju je tada donio iz Rusije. Uz nju, poslije maločas citirane napomene, stoјi i oznaka: *Na Cetinju. U štampariji crnogorskoj 1834.* Potpisana je: *V. c. P. P. Ostale tri pjesme (Odjekuj mi glase, sviro, Dunu vjetar jaki put Rusije i Oda sultanu turškome)* Njegoš je unio u svoju zbirku *Pustinjak cetinjski* (Cetinje, 1834), a original *Glasa kamenštaka*, kao što se zna, izgubljen je.⁵²

Gorskom vijencu“, *Obeležja*, Priština, 1989, 5). Jevto M. Milović navodi više primjera iz crnogorskih pasoša koji jasno dokazuju da je Njegoš pod pojmom Crnogorac podrazumijevaо narodnost (Jevto M. Milović, „Titule vladika Petrovića“, *Istoriski zapisi*, br. 1, Titograd, 1987, 58–59). U *Lažnome caru Šćepanu Malom* Petar II kroz usta Teodosija Mrkojevića zbori ove stihove: „Vjerovanja Srbe istražiše. / Mi smo Srbi narod najnesrečni: / svaki Srbin koji se prevjeri – / prosto vjeru što zagrlji drugu, / to mu prosto ne bilo pred bogom / što ocrni obraz pred svijetom, / te se zvati Srbinom ne hoće. / Ovo ti je Srbe iskobilo, / robovima tuđim učinilo“ (Petar II Petrović Njegoš, *isto*, 146). Iz ovoga jasno proizlazi da je pojam Srbin u Njegoša označavaо vjersku pripadnost – „srpsko“ pravoslavlje. Dakle, on se u Babovićevu citatu nacionalno opredijelio kao Crnogorac i konfesionalno kao Srbin zato što je bio pripadnik „srpske“ vjere. Iako je i u njegovo doba postojala Crnogorska autokefalna pravoslavna crkva, ipak je bio svjestan da vodi podrijeklo iz Srpske pravoslavne crkve. Izričite dokaze za to pruža Jovan P. Roganović kad konstatuje da „Pravoslavna crkva u Crnoj Gori predstavlja jedinu srpsku (Zetsku) episkopiju koja je, od svog nastanka za vrijeme sv. Save 1219. godine sve do danas, pod upravom nacionalne hijerarhiјe srpskog pravoslavlja. Zbog raznih okolnosti ona je često mijenjala svoje sjediste, pa čak i svoj naziv. Ranije se zvala Zetska, a kasnije je dobila svoj sadašnji naziv Crnogorska“ (Jovan P. Roganović, *Crnogorska teokratija 1496–1851*), Obod, Cetinje, 1991, 33–34). Roganović drži da „na kraju, poslije ukidanja srpske patrijaršije 1766. godine, ona je formalno bila potčinjena carigradskom patrijarhu, ali Crnogorska crkva de facto nije priznavala svoju zavisnost, već je od 1766. godine bila samostalna – autokefalna, isto onako kako je postojala i crnogorska država toga vremena koju je crkva i učinila teokratskom“. U vezi s Roganovićevom neprihvatljivom i s rečenom kontradiktornom formulacijom da je i do njegova doba ta crkva bila „pod upravom nacionalne hijerarhiјe srpskog pravoslavlja“ viđi i: *Predgovor* dr Vojislava Nikčevića u istoj knjizi (21–29). A pod *Slovenom (Slaveninom)* Petar II je podrazumijevaо „pripadnika kojeg od naroda koji sličnošću jezika čine jedan od ogranaka velike grupe indoevropskih naroda“ (*Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga druga, P–Š, 292). Prema tome, Njegoš je sam sebe u širem etničkome smislu identifikovao i kao Slovena. A svi ostali pojavnici oblici srbovanja u njegovijem djelima nijesu ništa drugo do spolja unešeni neetički i nenacionalni nanosi, do njega dospjeli u vidu zabluda posredstvom lektire te ideološko-političke konstrukcije nastale za pragmatične potrebe i trohejske (dvosložne) stope, a upotrijebljene iz metričkih razloga. A pripadnost Crnogoraca nepostojećoj „srpskoj vjeri“ predstavlja njihovu samoobmanu!

⁵² Petar Kolendić, *Njegošev Glas kamenštaka u talijanskom prijevodu Petra Santića*, Spomenik XCIV, 73, SKA, Beograd, 1941.

Zanimljivo je istaći da je pjesma *Srbin Srbima na časti zahvaljuje* štampana Vukovijem pravopisom, dok su ostala djela Njegoševa što su objavljena na Cetinju pečatana starijem pravopisom.⁵³ Kako će se pokazati, to neće biti slučajno.

Za potpunije razumijevanje interpretirane etnološke problematike, neophodno je znati i to da su Lombardići bili poznata trgovačka porodica iz Kotora. Na putu za Rusiju, juna 1833, Njegoš je odsio u kuću Ilije Lombardića i tu proveo, kao što sam kaže u pjesmi, tri dana (15–18. juna). A konte (knez) Josif Ivanović bio je član ugledne plemećke porodice iz sela Dobrote kod Kotora, s kojima su i Petar I i vladika Rade održavali bliske prijateljske veze. Njemu i njegovu bratu Matu Ivanoviću bio je Njegoš posvetio svoj spjev *Glas kamenštaka*. Sinovi Josifovi što se spominju u pjesmi jesu Anton i Krsto Ivanovići.⁵⁴

Veoma je važno ukazati na činjenicu koju konstatiše Francuz Mišel Oben (Michel Aubin) kad veli da je *Sentimento verace* u prijevodu P. Sentića bio prvobitni naslov pjesme *Srbin Srbima na časti zahvaljuje*.⁵⁵ I on drži da je ta pjesma vjerovatno spjevana juna 1833. i vrlo malo prerađena prije objavljanja. U napomeni još dodaje da je ona datirana u Petrogradu 20. VIII 1833. Ipak, jedna njezina verzija bila je pridodata rukopisu *Glasa kamenštaka* još u Beču, u julu. Između te verzije i one koju Njegoš štampa na Cetinju 1834. razlike su beznačajne. Oben dalje otkriva i da sam naslov sporne pjesme, izvjesni efekti koji se postižu ponavljanjem riječi *Srbin*, podsećaju na manir Lukijana Mušickog. Naime, naslov iste pjesme može se uporediti s izvjesnjem naslovima L. Mušickog: *V Stefanoviću, Serbljinu od Serbljina, Serbljin Serbljinu*.⁵⁶ Mušicki je autor ovih karakterističnih stihova: Ja, *Serbin* serbski čitam, pišem / I duhom serbskim k Rodu dišem. / Pa pesmom serbskom dižem rod.⁵⁷

⁵³ Petar II Petrović Njegoš, *Šćepan Mali – proza – prevodi*, Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša, knjiga četvrta, Beograd, 1974, 293.

⁵⁴ *Isto*, 293.

⁵⁵ Petar Kolendić, *cit. djelo*, 46.

⁵⁶ L. Mušicki, *Stihotvorenja I*, Pešta, 1838, 29 i 134.

⁵⁷ Up. Jovan Skerlić, *Istorija novije srpske književnosti*, Beograd, 1914, 146. Milislav D. Protić tvrdi da je episkop Nikifor Maksimović, kada se vratio iz Crne Gore, u Čačak donio, kao dar od Njegoša, Vukov kalendar „Danicu“ za 1826. godinu. Na prvoj praznoj strani toga kalendara, koji se nalazi u biblioteci manastira Sretenja, Njegoš je uz posvetu: „Dobrom hristijaninu i učitelju g-d Preosvajaščenom užičkom ep. Nikiforu, o Đurđevadne. Na Lovćenu Ijeta 1833“ umjesto potpisa stavio sljedeće stihove: „Ime mi je Veroljub, / Prezime mi Rodoljub. / Crnu Goru, rodnu grudu / Kamen paše odasvud. / Srpski pišem i zborim / Svakom gromko govorim / Narodnost mi Srbinska, / Um i duša slavjanska“ (Milislav D. Protić, „Njegoš – vladar – prvosveštenik – pesnik“, *Glasnik, službeni list Srpske pravoslavne crkve*, br. 11, Beograd, novembar 1963, 435). Protić još veli da je ispod ove divne Njegoševe posvete episkop Nikifor dodaо: „Ko se popo na vr Lovćena / Nek prebiva onđena. / S Njegošem se tune bliže neba / I Sunca koje nam svima treba / episkop Nikifor M.“. Navodna Njegoševa posveta episkopu Nikiforu Maksimoviću, s pozivom jedino na Protićev rad, uvrštena je u Sabrana dela Vuka Karadžića (Vuk Stefanović Karadžić, *O Crnoj Gori. Razni spisi*, knjiga osamnaesta, priredio Golub Dobrašinović, Prosveta, Beograd, 1972, 969–970). S osloncem na ovaj izvor, i dr Krunoslav J. Spasić tretira je Njegoševom tvorevinom (Krunoslav J. Spasić, „Njegoš i Vuk, njihovo poznanstvo i susreti“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1989, 465). Dr Ljubomir Durković-Jakšić, pozivajući se na svoj rad *Episkop žički Nikifor Maksimović i mladi Njegoš*, Kraljevo 1980, 25–26, donosi istu navodno Njegoševu nepotpisanu posvetu episkopu Nikiforu koja se u određenijem pojedinostima ne slaže s već citiranim (Dr Ljubomir Durković-Jakšić, *Mitropolija crnogorska nikada nije bila autokefalna*, Beograd – Cetinje, 1991, 36). Ona glasi: „Dobrom hristijaninu g-d preosvećenom užičkom ep. Nikiforu, o Đurđevadne, Na Lovćenu, Ijeta 1833“. Dalje slijede stihovi: „Ime mi je vjeroljub, / prezime mi rodoljub. / Crnu Goru, rodnu grudu / kamen paše odasvuda. / Srpski pišem i zborim / svakom gromko govorim: / narodnost mi srbinska, / um i duša slavjanska“. Ispod ove tobožnje Njegoševe posvete episkop Nikifor navodno je dopisao: „Ko se popo na vr Lovćena / nek prebiva onđena. / S Njegošem se tune bliže neba / i sunca koje nam svima treba“. Međutijem, ako je spornu, autorski nepotpisanu posvetu stvarno pisao Petar II, tj. ukoliko mu nije podmetnuta, očevидно je da ona predstavlja prepjevane maloprije citirane stihove L. Mušickog. Stoga i nije potpisana. Zato je ne treba ubrajati u Njegoševe proizvode. Nije njegova. Nema je u Njegoševim *Celokupnim*

Na istome mjestu M. Oben još ukaže i na drugu važnu pojedinost: Njegoš je u Kotoru i Dobroti „naišao na sunarodnike, Srbe, mada katolike“. U susretu s njima, on „zaključuje da dobre Srbe ne čini vera, nego Vrlina“.⁵⁸

Mišel Oben malo dalje podvlači da, kad prvi put u jednoj od svojih pjesama postavlja crnogorsku prošlost u srpsku istoriju, Njegoš prihvata ideju o nacionalnosti srpskih pisaca iz Ugarske. U pjesmi *Zarobljen Crnogorac od vile* (objavljena u *Pustinjaku cetinjskom* 1834) on, kao i Rajić, Crnu Goru prikazuje kao djelić Srbije. Poput Orfelina, kao i Dositej, Petar II Srbiju personifikuje kao boginju nedostupnu običnom svijetu. Poput Julinca, on pad srednjovjekovne države ne računa od Kosova, kao što to čini narodno predanje, nego od smrti mladoga cara Uroša.

Ti će uticaji, međutijem, biti tek kratkotrajni. Rađa se novo shvatanje nacionalnosti, zasnovano na filologiji i etnologiji, koje izražava Vuk Karadžić. Posredstvom svojega učitelja Kopitara, Vuk je usvojio ideje Herdera, za kojega je „narodno“ – nasuprot „književnom“ – najautentičniji izraz nacionalnog duha. Već u prvijem svojim publikacijama on podvlači značaj narodnog jezika i narodnih običaja kao nacionalnih spona.⁵⁹

Njegoš se u Beču upoznaje s Karadžićem. I odmah u pjesmi *Srbin Srbima na časti zahvaljuje* odgovara na jedan stih Mušickog, koji je vjeroispovijest označavao kao faktor nacionalnosti, time što u stihu „Srpstvuj đelom, vjeruj što vjeruješ“ odbačuje takvu funkciju vjere i na njezino mjesto stavlja običaje. Njegoš će do kraja, i u posljednjem svojim djelima, ostati vjeran ideji da duša nacije živi u krilu naroda. On ne poriče ni etnologiju ni filologiju. U *Gorskom vijencu* nadugačko će opisivati narodne običaje. U *Pozdravu rodu na Novo ljeto* (1847) slaviće jezičko zajedništvo kao osnovu nacionalne zajednice.

Mišel Oben u zaključnijem razmatranjima još sažima i to da je dominantna Njegoševa perspektiva poslije 1833. godine bila srpska perspektiva. Jedino ona crnogorskoj prošlosti daje neki smisao. Da nijesu obilježavali početak osvete Kosova, Carev Laz, Vrtijeljka, Martinići bili bi tek junački okršaji u mrtvoj prošlosti, dostojni da se slave samo zbog primjera hrabrosti koje pružaju, pomalo kao i bojevi Ivana Crnojevića. Jedino srpska perspektiva uistinu nadahnjuje pjesnika. Ona prožima *Gorski vijenac*. Budući da je manje prisutna u tematici *Lažnog cara Šćepana Malog*, i poetska inspiracija trpi od toga.

Paradoksalno je što je Njegoš, srpski nacionalni pjesnik, postao jedan od osnova, bitni sastojak crnogorskoga nacionalnog ošećanja odvojenog od srpstva. Crnogorska država, čijem je obrazovanju toliko doprinio, crnogorski mit, što ga je obnovio i preustrojio, kojemu je dao mitsku i snažnu poetsku formulaciju, postali su osnova toga nacionalnog ošećanja. Njegošovo srpsko opredjeljenje moglo se sad činiti još samo kao faza u rađanju te nacionalne svijesti kad je ona upravo transformacioni vid partikularizacije. Tako su i hrvatskoj modernoj nacionalnosti, oslonjenoj na državne strukture, začeci bili u južnoslovenskoj ideologiji. *Ilirski pokret* postao je *narodni preporod*. Na isti način, s istijem državnijem potpornjima, i crnogorski se nacionalizam mogao roditi iz sličnog sužavanja etničkog polja. Nije ovde mjesto da se pitamo o okolnostima ili o dubini te evolucije, dovoljno je da konstatujemo kako

delima beogradske „Prosvete“ i cetinjskog „Oboda“ (u više izdanja od 1951), pa čak ni među u pogledu autorstva spornijem njegovim pjesmama u *Dodatku* zbirke *Pjesme* kao treće knjige tijeh djela.

⁵⁸ Mišel Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, Beograd, 1989, 91–92.

⁵⁹ Na str. 92 iste knjige Oben dodaje da Vuk Karadžić još 1820-1830-ih godina, mnogo prije objavljinjanja traktata *Srbi svi i svuda*, brka jezički domen i nacionalnu zajednicu. Kao Srbinu čiji je rnaternji jezik štokavski govor, čini mu se sasvijem prirodno da sunarodnicima smatra sve one koji govore kao on. Vuk, dakle, Srbima naziva i muslimane u Bosni i Hercegovini i katolike u Slavoniji i u Dubrovniku, kao i pravoslavce u Srbiji i Crnoj Gori – završava M. Oben, a ja im još pribrajam Makedonce i znatnijem dijelom Bugare što ih je Karadžić tako računao.

bilo srpsko ili crnogorsko nacionalno očećanje Crnoj Gori može da skrene, ali ne i da zaobiđe Njegoševu djelu – zaključuje Oben najvažnije mjesto svoje studije.⁶⁰

Iz svega izloženog sa sigurnošću se može prihvatići da u prvoj verziji pjesme *Srbin Srbima na časti zahvaljuje*, sudeći po njezinome prevedenom talijanskom nazivu *Sentimento verace*, pridodate originalnome tekstu *Glasa kamenštaka*, srpskoga imena u naslovu nije bilo. To i sve ostale pokazane činjenice još upućuju i na zaključak da je u drugoj, preinačenoj verziji iste pjesme, datiranoj u Petersburgu 20. VIII. 1833. i objavljenoj u štampariji na Cetinju 1834. godine ne samo pod uticajem Lukijana Mušickog kao jednoga od pjesnikovih uzora i učitelja nego i zahvaljujući naročito direktnoj intervenciji Vuka Karadžića kao vodećega autoriteta, mladi Njegoš srbizirao spornu pjesmu u duhu i u skladu s postavkama filološke i monogenetske teorije o ukupnome južnoslovenskom štokavskom narječju navodno samo „srpskoga“ jezika na podlozi kojega tobože gotovo svi Južni Sloveni opstoje jedino kao „Srbi“. Te posve neodržive teorije, povjesnjem razvojem već prevaziđene, u krajnjoj genetičkoj ravnici takvi „srpski“ jezik poimale su i interpretirale kao pozni proizvod „jedinstvenog“ praježika, a „Srbe“ kao produkt „jedinstvenog“ pranaroda, iz kojih su se navodno razvili svi svjetski jezici i narodi kao njihovi daleki docniji potomci.⁶¹

Zaključak

Na temelju cjelokupne uporedne i kompleksno sprovedene kritičarske analize Mažuranićeva i Njegoševa pjesničkog viđenja i predstavljanja Crne Gore i Crnogoraca sa stanovišta kulturološkog pristupa, dolazi se do saznanja da među njima u nekijem njihovim bitnjem pitanjima i odrednicama postoji absolutna saglasnost. Istovjetnost u pogledima dvojice pjesnika ponajviše se manifestuje u integralnom poimanju i oblikovanju teritorijalnoga jedinstva Crne Gore i etničkog zajedništva svih Crnogoraca, sagledanih u njihovjem istorijski nastalim granicama i etnogenezičkim okvirima i genijalnom umjetničkom apologetskom markiranju višestoljetne odbrambene i oslobođilačke „borbe neprestane“ kao magistralnoga činioca što je iz jako individualizovanog crnogorskog naroda u dugo povijesnoj retrospektivi u posebnijem prirodnim i etnoistorijskijem okolnostima samoniklo i spontano oformila još u njihovo doba izrazito prepoznatljivu crnogorsku naciju, konstituisanu već u drugoj polovini XVIII stoljeća. U njihovijem vrhunskim impresivno i ekspresivno formulisanijem poetološkim sintezama slobodni podlovčenski dio Crne Gore pa nominalno od turske vrhovne vlasti zavisni njezini predjeli u gradovima i ravničarskijem regijama oko tijeh gradova pod turskom upravom te pobunjeni djelovi Crnogorskijeh Brda i severozapadni prostor Crne Gore današnjom granicom su otprilike odvojeni od turske Hercegovine. Mažuranić u nju a ne u Crnu Goru smješta središte turskog carstva zla, ponosno i dostojanstveno, zadržavajući stičko i herojsko stradanje u paklenjem mukama Crnogoraca kao zatočnika slobode, najuzvišenijega ljudskog idealu, pred zločinačkijem naletima, kako figurativno Njegoš kaže „divjačine tmuše azijatske“, u krvavijem i bestijalnim agovanjima i orgijanjima, pred isukanjem noževima i zavitlanim bičevima turskih haračlija na pomamno razigranim konjima. Ta je tiranska sila fizički, ideološki i politički poražena u Crnoj Gori.

⁶⁰ Mišel Oben, *isto*, 272–274. Branko Kovačević u knjizi o Njegošu (Branko Kovačević, *Njegoš - društveno-politička viđenja i pogledi*, NIO „Univerzitetska riječ“, Nikšić, 1987) ima poglavje *Njegoš o narodnosti*. Međutijem, ta je sociološki i politikološki usmjerena knjiga tendenciozna jer u potpunosti iz razmatranja ispušta Crnogorce kao narod i naciju, premda ga i sami citati na koje se poziva pobijaju u pogledu njihova nepostojanja. To radi uime nekakvog imaginarnog, u teoriji i praksi nepostojećega „jugoslovenskog naroda“, zasnovanog na anahronističkijem postavkama dogmatskog marksizma. Uostalom, Njegošev jugoslovenstvo što ga je samo pomenuo u jednome predgovoru, a kojemu Kovačević u rečenoj studiji poklanja glavnu pažnju, Mišel Oben (*isto*, 274) opravdano kvalificuje kao političku ideju koja pjesnika ne angažuje mnogo.

⁶¹ Dr Vojislav Nikčević, *Vukova reforma jezika i pravopisa i Crnogorci*, Obeležja, br. 1, Priština, 1988, 25–26;

Vojislav Nikčević, *Za izvorni autorov jezik*, Revija, br. 4, Osijek, 1990, 366–368.

Razlike između Ivana Mažuranića i Petra II Petrovića Njegoša najviše dolaze do izražaja u pogledu shvatanja podrijeckla Crnogoraca. Dok najveći hrvatski pjesnik Crnogorce bez ikakve dileme tretira kao samorodan narod i naciju, vodeći crnogorski pjesnik često ih sekundarno identificuje „Srbima“, zapravo tako kao da su „srpskoga“ etničkog podrijeckla, zbog toga što je Zeta u poznome srednjemu vijeku bila u sastavu nemanjičke države. To je činio i kao mitropolit što je stajao pod uticajem pravoslavlja koje je i u njegovo vrijeme jednačeno sa Srpstvom te učitelja i vaspitača Simeona Milutinovića Sarajlije i srpskih pisaca iz ondašnje Ugarske i još više, nakon prvog susreta s Vukom Karadžićem u Beču godine 1833, pod uplivom postavki onovremene široko vladajuće filološke i monogenetske teorije o štokavskome dijalekatskom sistemu kao navodnome narječju jedino „srpskog“ jezika na podlozi kojega uglavnom svi Južni Sloveni tobože opstoje samo kao „Srbi“.

Kako na kugli zemaljskoj nema dvonacionalnog naroda, ni crnogorska nacija nipošto se nije mogla formirati iz srpskoga naroda. Tu je protivurječnost u Njegoševijem djelima dobro naznačio Francuz Mišel Oben, ali je ipak nije valjano razriješio pokušavajući da je dovede u vezu s ilirskijem pokretom kao etničkom bazom iz koje se razvila moderna hrvatska nacija u preporodnome pojavnom vidu idući od opštoga prema posebnom. To se ne može prihvatiti stoga što se hrvatska nacija nije oformila iz ilirskoga već hrvatskog naroda (ilirstvo je u hrvatskih preporoditelja bilo samo nestvarno deklarativno južnoslovenstvo i stoga je propalo). Zato se široko prisutna etnička kontradiktornost u djelima Petra II mora razabratiti na drugi način, tj. objasniti naučno, zavisno od raspoložive argumentacije o kojoj je ovde bilo zbora.⁶²

Pošto su svi razlozi na kojijema je Njegoš sekundarno utemeljio identifikovanje Crnogoraca kao „Srba“ manje-više nelegitimni, jasno je da crnogorska nacija nije nastala iz srpskog naroda. Naprotiv, i sam je dao dosta odgovarajućih dokaza što je odista verifikuju kao primarno prisutnu u njegovijem djelima. Ona se čak srijeće i u njegovo pjesmi *Srbin Srbima na časti zahvaljuje* kao svijest o sebi sadržana u etnonimu *Crnogorci*, nastalom u „slobod(i) crnogorskog gnj'jezda“. S njim je u saglasnosti pojava i sinonimnoga etnikona *Crnogorstvo* u stihovima: „Ne zbor' tako, Drago Dragoviću, / nisam đavo, ni tvoj neprijatelj, / većem tvoja bogom posestrima, / od Lovćena *Crnogorstva vila*“; „al' su dva tri porasli cvijeta / iz prosute krvi *Crnogorstva*“ iz Njegoševe pjesme *Zarobljen Crnogorac od vile*.⁶³ I u toj pjesmi antroponim Drago Dragović kao simbol slobode crnogorske dovodi se u vezu s etnonimom *Crnogorstvo* kao oznakom koju leksikografi prevode etnikonom *Crnogorci*.⁶⁴ Isti etnikon prisutan je i u naslovu njegove pjesme *Crnogorac k svemogućemu bogu*, potom bez dijela *crno-* u nazivu *Gorski vijenac*, pa čak u istome pojavnom obliku i u prvobitnome naslovu *Gorsko ogledalo* što ga je Sarajlija u toku štampanja toga djela u Beogradu (1845) preimenovao u *Ogledalo srpsko* zato što je u njemu oslobođilačku borbu u Crnoj Gori povezao u jednu cjelinu s borbama u Srbiji⁶⁵ iz vremena Prvog srpskog ustanka.

⁶² To sam detaljno uradio u monografiji (istoriji) *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije. Tom II (od 1360. do 1955. godine)*, Matica crnogorska, Cetinje, 1997, u sljedećijem odjeljcima: Njegošev „srpstvo“: *Njegošev pravoslavno „srpstvo“*, *Njegošev filološko i monogenetsko štokavsko „srpstvo“*, *Njegošev versifikatorsko „srpstvo“* (397–423), s jedne, i *Njegošev Crnogorstvo: Tradicionalni pristup, Sociolingvistički (kulturno-školski) pristup, Njegošev etničko i nacionalno samoodređenje, Drugi arhivski izvori o Njegoševom službenom Crnogorstvu, Njegošev jezičko samoodređenje*, Nikola Simić o Njegoševu crnogorskem jeziku, *Njegošev Crnogorstvo u ostaloj literaturi* (433–455), s druge strane.

⁶³ Petar II Petrović Njegoš, *Šćepan Mali – proza – prevodi...*, 87 i 92.

⁶⁴ *Rečnik jezika Petara II Petrovića Njegoša*, knjiga druga, P–Š, 490.

⁶⁵ Petar II Petrović Njegoš, *Ogledalo srpsko*, Tekst priredili Radosav Bošković i Vido Latković, Belešku napisao Vido Latković, Objašnjenja napisao Novak Kilibarda, *Celokupna dela Petara II Petrovića Njegoša*, III izdanje, knjiga peta, Beograd, 1974, 485.

Vojislav P. Nikčević

Ivan Mažuranić on Montenegro and the Montenegrins (A culturological approach)

Being a well informed and well educated Croatian poet and governor, Mazuranic wrote poems about Montenegro and its overall integral historical territorial and ethnic existence. He depicted the Montenegrins as a distinctive, heroic and autochthon nation, a strongly interconnected nation born out of a defensive struggle of the outnumbered but famous Montenegrin people. Mazuranic strongly believed that the inhabitants of the north-western part of Montenegro and Brdo shared the same Montenegrin character and mentality as the inhabitants of Mount Lovcen region and state. This is how his unique creative mind and spirit described them and made them eternal in his poetry. Unlike Mazuranic, Njegos was a prince-bishop, a spiritual and secular leader of the Montenegro Episcopacy. As such he inherited the illusory Montenegrin "Serbship" or the nonexistent "Serbian religion", in other words, the "Serbian service" since Montenegro belonged to the restored Serbian, that is to say, Turkish Patriarchate in Pec (1557-1766). Furthermore, he supported Karadzic's philological and monogenetic stokavian linguistic "Serbship". In his literary works usually written in decasyllabic lines, he expressed the "Serbship" by using the trochaic verse. All these three forms of nonethnic and unnational "Serbship" were present in his literary writings and political activities. The Official state documents he has left behind, testifie to the fact that he felt and declared himself nationally as a Montenegrin. This also applied to his fellow-countrymen and contemporaries who were Serbs (Christians) only because the Eastern Orthodox Christians and the speakers of stokavian were interpreted pursuant to Karadzic's doctrine.